

УДК 348.71

Литвин О.Е.

Харківський національний
університет імені В. Н. Каразіна

ПРОБЛЕМА СЕКУЛЯРИЗАЦІЇ ТА ДЕСЕКУЛЯРИЗАЦІЇ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

Розглянуто основні ознаки класичного секуляризованого політичного режиму сучасності. Здійснено аналіз проблем і слабких моментів цієї теорії та прослідковано поступовий перехід до нової форми взаємодії релігії і політики всередині держави. Визначені основні причини розвитку та форми поширення десекуляризації. Визначено сучасні форми поширення впливу релігії на політику та сформульовані ознаки процесу десекуляризації у державі.

Ключові слова: секуляризація, релігія, приватизація релігії, десекуляризація.

Литвин Е.Э.

ПРОБЛЕМА СЕКУЛЯРИЗАЦИИ И ДЕСЕКУЛЯРИЗАЦИИ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

Рассмотрены основные признаки классического секуляризованного политического режима современности. Проведен анализ проблем и слабых моментов данной теории и прослежен постепенный переход к новой форме взаимодействия религии и политики внутри государства. Определены основные причины развития и формы распространения десекуляризации. Определены современные формы распространения влияния религии на политику и сформулированы признаки процесса десекуляризации в государстве.

Ключевые слова: секуляризация, религия, приватизация религии, десекуляризация.

Lytvyn O.

THE PROBLEM OF SECULARIZATION AND DESECULARIZATION IN THE MODERN WORLD

The article examines the main features of the classical secular political regime. The special attention is paid to the analysis of principal issues and weak points of the theoretical concept. The gradual transition to the new form of religion and politics interaction within the modern state is investigated. The main sources of development and the key forms of desecularization are defined. Current patterns of religious impact on politics and features of the desecularization process in the modern state are formulated.

Keywords: secularization, religion, privatizing of religion, desecularization.

Більшість країн світу сьогодні позиціонують себе як демократичні світські країни, де церква є незалежною від держави, а сама держава керується у власних рішеннях демократично-ліберальними цінностями. В основі світської держави лежить нерелігійна мораль, що була сформована на принципах свободи, рівності та толерантності, що лягли в основу сучасних політичних режимів. Феномен секуляризації, що набув свого поширення за часів Відродження, проявляється не лише в формі відсторонення церкви від законодавчих та виконавчих рішень. У широкому сенсі секуляризацію можна визначити як процес відсторонення церкви від

управлінських рішень, знищення всіх ознак релігійності: патерналістську політику, відсутність плюралізму, регулювання економіки та інше. Аналізом проблеми секуляризації займалися Д. Узланер, Д. Анікін, С. Здіорук, М. Парашевін, Ю. Хабермас, Х. Казанова, В. Карпов. Головна мета статті: виявити ознаки класичної теорії секуляризації, прослідкувати реальну трансформацію теорії та виявити головні причини переходу від секуляризації до десекуляризації.

Під поняттям «секуляризації» Б. Вільсон розуміє «процес, коли сформована релігійна свідомість починає втрачати соціальні ознаки. І. Варга водночас зазначає, що головна відмінність процесу секуляризації полягає в тому, що «державний устрій та соціальні перетворення втрачають власну трансцендентну природу та набувають

суспільно іманентної направленості» [1]. Процес секуляризації створює подвійну форму виокремлення релігії від управлінської сфери: держава відмовляється від релігії у якості чинника впливу на політику, а людина (особистість) відмовляється від постійного звернення до церкви та стає байдужою до постулатів, що стосуються публічної сфери її життя. У такому випадку зникає первинна функція релігії – організаційна: вже немає необхідності регулювати всі публічні сфери та виробляти рекомендації. Релігія зазнає трансформації та поступової приватизації (релігія контролює та впливає лише на особистість).

Приватизація – одна з основних ознак секуляризованого політичного режиму. Соціальний світ переживає модернізацію, адже тепер люди об'єднуються не навколо однієї цінності, а за своїми інтересами, внаслідок чого виникають нові соціальні групи. Водночас у державному управлінні приватизація виникає як негативна реакція уряду на бажання церкви регламентувати політичні рішення за допомогою релігійних канонів, замінити моральні правила та отримати реальну політичну владу [2]. Відтепер церква відсторонялася від формування нормативної основи механізму правового регулювання та залучалася до цього тільки з ініціативи держави, що свідчило про реальне звуження регулятивних функцій церкви у суспільстві [3, с.16-63].

Процес секуляризації (приватизації релігії) створив передумову для виникнення критичної думки, індивід перестав бачити окресленим кимось шлях розвитку, а отже, повинен був самостійно справлятися з викликами. Секуляризовані політичні режими направлені першочергово на інтелектуальний і моральний прогрес індивіда та суспільства. Завдяки існуючим секуляризованим політичним режимам ми можемо простежувати головні ознаки феномена та виокремлювати їх – з них зрештою складається класична теорія секуляризації.

Центральною ознакою секуляризованого політичного режиму у рамках вищезазначеної теорії є плюралізм думок, що виступає формуючим фактором створення «звільнених від релігії територій» (освіти, мистецтва, соціального управління). Усі нові соціальні групи співвідносять себе у світі за допомогою загальної позиції у політичному процесі, де їхня думка може виступати формуючою для суспільства.

Друга ознака секуляризованого політичного режиму – капіталістичний устрій ринку, що формує раціонально-прагматичну свідомість громадянина. Держава визнає потребу в високому кваліфікаційному рівні науково-технічного персоналу для пришвидшеного процесу індустріалізації, що тягне за собою високу раціоналізацію мотивації, де трансцендентне виступає у якості побічного фактора. Релігія переходить у площину приватного життя та регулює лише індивідуальні мотивації людини. Третьою ознакою секуляризованого політичного режиму виступає вивільнення інституту освіти з-під влади церкви та його виділення в окрему соціальну структуру. Спостерігається поступове зростання рівня освіченості населення та його задіяність на ринку праці. Процес секуляризації надає можливість для пошуку результатів, їх висловлення та критики іншими. З цього випливає четверта ознака – політична та соціальна опозиція, яка користується можливостями критики та пошуку альтернативних шляхів розвитку держави [4].

П'ятою ознакою секуляризованого політичного режиму виступає зростаюча тенденція до особистісної відповідальності та індивідуалізму серед населення. Передумовою такої тенденції стала демонополізація релігійних канонів і відсутність уніфікованих морально-етичних установок [5, р. 1051].

Усі ознаки являють собою основу класичної теорії секуляризації, яка охоплює сфери політичного, соціального та економічного. Існуючі моделі сучасних держав відмовилися від інституту церкви як частини апарату державного управління, тому можна говорити, що вони йдуть шляхом секуляризації, але тенденція до «релігійних проявів» та патерналістських установок залишилася. Виникає питання стосовно того, чи існує класична теорія у якості практичного посібника для країни з приводу секуляризації?

Секуляризацію можна визначити шляхом виявлення двох обставин сучасних держав, що виникли у суспільстві та спровокували депопуляризацію релігії (втрату її актуальності серед населення):

- десакралізація сприйняття людиною світу;
- раціоналізація мислення – віра у розум, логіку, науку.

Наука та світська мораль доводять власну ефективність при вирішенні соціальних і побутових проблем, а тому

звернення людини до бога перестає мати результат. Але диференціація суспільства, що відбувається, не веде до втрати релігією всієї своєї влади, адже вона переходить на особистісний рівень. Можна виділити кілька моментів, що стосуються теорії секуляризації. По-перше, секуляризацію можна розглядати і як процес (втрати впливу релігійних організацій, звільнення світогляду від релігійної догматики і т.д.), і як факт (тобто щось завершене; і тоді говорять про секуляризованих індивідів у секуляризованому суспільстві) [6, с. 91].

Найчастіше науковці розглядають секуляризацію як процес, що не є помилковим, але виключає певні важливі аспекти. Процес у такому випадку виступає лише формальною складовою, його започаткування не гарантує успішного протікання та завершення, а отже, і не гарантує позбавлення впливу релігії у суспільстві. Водночас секуляризація як факт переконливо показує ступінь результативності та виокремлення релігійних патернів, але виключає можливість дослідження шляхів досягнення успіху (або провалу).

По-друге, секуляризацію розглядають на особистісному та інституційному рівнях. Інституційний рівень розглядає релігію на рівні організацій у державі, а особистісний – на рівні світогляду індивіда. Прийнято вважати, що найвищою формою секуляризації є втрата релігією власної влади над особистісними установками індивіда, а тому обидва рівні є взаємозалежними і являють собою лінійний процес. Але виокремлення релігійних установок з суспільного життя не гарантує вилучення їх зі свідомості індивіда і навпаки. Тому узагальнення процесу секуляризації для всіх країн та уніфікація ознак є неможливими.

Секуляризація – поступальний процес, що може мати результати лише за систематичного поширення та поглиблення власних форм у державі. Процес секуляризації та результат, що буде досягнутий у кінці, однаково важливі для розуміння того, що саме буде відбуватися після, та чи можна говорити про закріплення секулярних ознак у державі.

Робоча гіпотеза стосовно процесу секуляризації як закономірної тенденції для країн Європи не була підтверджена дослідниками. Ю. Хабермас вважає, що це скоріше виключення з загальних правил, ніж певна тенденція. Адже секуляризація (і як процес, і як результат) поступово стала неприйнятною для країн Африки. Причиною

пришвидженої секуляризації може виступати процес глобалізації країн, що був притаманний більшості держав. На підтримку тези про взаємозалежність інтенсивної глобалізації та зменшення ролі релігії висувуються три основних фактори:

- науково-технічний прогрес;
- диференціація соціальних субсистем;
- перехід до постіндустріального суспільства [4].

Але Ю. Хабермас відстоює думку про те, що всі три фактори мали лише опосередкований вплив на процес секуляризації, і саме тому вони не можуть виступати підтверджуючими факторами. Сама секуляризація не передбачає атеїзму серед населення через зменшення ролі релігії. Можна стверджувати, що релігія втрачає ідеологічні ознаки та перестає виконувати регламентуючу функцію у суспільстві. А тому серед дослідників логічним був висновок, що коли релігія відійде на другий план, то вона поступово втратить актуальність взагалі.

Пізніше стало зрозумілим, що цього не відбулося. П. Бергер був одним із перших, хто висунув гіпотезу про відсутність секуляризації (згідно з класичною теорією) у суспільстві взагалі. Основна його критика була в тому, що дослідники керуються неоднозначними емпіричними даними та не можуть стверджувати, що протікання процесу секуляризації є однозначно позитивним. Якщо стосовно інституційного рівня ми можемо чітко прослідкувати, де державні органи відмовилися від церкви як регулятора, то індивідуальний рівень залишається лише суб'єктивно оцінюваним. Значна частина громадян продовжувала висловлюватися позитивно на користь церкви та релігійних течій, хотіла чути роз'яснювальну думку релігійних діячів з приводу певних соціальних і політичних питань для складання у своїй свідомості повноцінної картини [6, с. 92].

Значна кількість звернень до релігії у якості консультативного органу був визначений як основний фактор зворотного до секуляризації процесу – десекуляризації. Релігійність особистості не була глибокою, та суттєво не впливала на самоідентифікацію людини, але залишала можливість для релігійних установ посилити власний вплив на соціально-політичні процеси.

Форма визначення релігійності населення залишається неоднозначною. Якщо ми будемо спиратися на кількісні показники, такі як: знання догматів, дотримання певних

правил, відвідування релігійних установ (церкви) та інші, то ми будемо враховувати лише формально-юридичні показники. Така модель позбавляє нас можливості побачити установки індивіда та його реальний рівень довіри до церкви. Ми не можемо стверджувати, що рівень важливості релігії зменшується або зростає, адже не маємо достовірних даних щодо реального його рівня до або після початку процесу секуляризації. Це стало однією з перших причин появи серед академічної спільноти сумнівів щодо актуальності класичної теорії секуляризації.

Другим слабким місцем теорії секуляризації, окрім відсутності методів аналізу процесу, стає її глобальні претензії – спроби пояснити і спрогнозувати стан релігійності в усьому світі. З самого початку теорію секуляризації можна було (й зараз реально) застосувати лише для опису ситуації в країнах західноєвропейської цивілізації і лише по відношенню до християнства. Свої основні аргументи прихильники цієї теорії шукали лише на основі аналізу ситуації в розвинутих країнах Західної Європи та Північної Америки. У країнах ісламської цивілізації секулярні настрої можна побачити лише серед прогресивних правлячих еліт [6, с. 95].

Порівнюючи структури релігії в ісламських країнах та країнах Заходу, можна побачити, що в ісламських країнах ніколи не було боротьби між світською гілкою влади та релігійною, а тому процес секуляризації, згідно з класичною теорією, ніколи не був їм притаманний. Особливість формалізованої структури в ісламі давала можливість розвитку скоріше синтезованого політичного режиму та поступового проникнення світських демократичних цінностей до цієї релігії. У той час, як світська влада країн Заходу (з переважним сповіданням християнства) боролася за можливість приймати управлінські рішення без втручання релігійної влади ісламські країни розвивалися, активно включаючи релігію у власну владну структуру.

Класична теорія секуляризації стала розглядатися з іншого боку – з боку започаткованого процесу, а не готового результату. А сформовані раніше ознаки класичної теорії зіткнулися з тим, що не доводили успішного закріплення секулярності у державі та повного позбавлення релігійних патернів в управлінні, політиці та соціальному житті. Процес втрати церквою влади в управлінському процесі почав

розглядатися як іманентно притаманний лише декільком країнам, а не світу в цілому. Поступово причини секуляризації світу (такі як перехід до індустріального/ постіндустріального суспільства, високий рівень індивідуалізації, раціоналізація життя та зростаючий вплив науки) почали існувати не «через втрату сили релігії», а у взаємозв'язку з цим. Релігія перестає сприйматися як руйнуюча сила політичного життя, тому що негативні наслідки її втручання були нівельовані з часом. Релігійні групи перестають пред'являти претензії на регулювання дій суспільства та індивідів, натомість починають активну інформаційну діяльність для популяризації релігії та необхідності звернення до неї як духовного керівництва.

Сьогодні можна стверджувати, що процес секуляризації згідно з класичною теорією не відбувся повноцінно у країнах Заходу та не був притаманний взагалі країнам Арабського сходу. У сучасному західному суспільстві ми не лише спостерігаємо певні прояви релігійних патернів, а й поступове зменшення впливу церкви як інституції та збільшення значення релігії як духовного регулятора.

Зростаючий релігійний радикалізм країн Арабського сходу викликав реактивну хвилю серед християнських країн. Тобто. неможливість суспільно-політичних течій не лише попередити, але й пояснити такий стан речей, зумовив активізацію звернень певних груп населення цих країн до пояснень соціально-політичних подій з боку релігії. Церква як єдиний централізований механізм перестає існувати у первинному вигляді, вона пристосовується до потреб індивіда та отримує модерні характеристики (у вигляді гнучкості догм та формальної демократизації). Церква як інститут втрачає власну формальну та номінальну владу, передаючи її релігії як формі символічної влади у сучасній державі.

Стан втрати церквою власної влади над політичним процесом призвів до появи альтернативних релігійних течій, що не були закріплені за установою та мали можливість створити свій новий імідж у суспільстві. Церква вже не впливала на свідомість людини як громадянина, але не втрачала своєї влади на людину як особистість. А тому постійна присутність релігії у повсякденному житті активізувала процес десекуляризації (коли релігія повертає власний вплив у суспільстві). До основних причин такого процесу можна віднести:

- сучасні конфлікти як ті, що мають релігійну основу;
- вплив релігії збільшується всередині національних урядів;
- імміграція робітників, які привносять та зберігають традиційну політичну культуру з релігійними основами [4].

Повернення влади релігії у суспільстві відбувається на основі контрсекуляризації, коли досягнення періоду активного відокремлення церкви від держави визнаються такими, що втратили актуальність та нівелюються. Контрсекуляризація відбиває присутність секуляризованих тенденцій, що викликають природну реакцію у суспільстві (як відторгнення), а отже, можуть бути видозмінені у результаті.

Розуміння слабкості класичної теорії секуляризації зумовило пошуки альтернативних шляхів організації суспільства, де релігія не була б виключена повністю. Саме тому процес десекуляризації не передбачає повного повернення церкви до регламентування політичних і державних рішень, він лише повертає релігію як феномен до публічної сфери. Релігія вже перестає бути особистим вибором кожної людини, вона стає формою ідентифікації, позиціонування людини у суспільстві та створення «своїх» груп. Десекуляризація включає: зближення між колись секуляризованими інститутами і релігійними нормами, відродження релігійних вірувань і практик і повернення релігії у публічну сферу, повернення релігійного змісту в різні культурні підсистеми. Це може відбуватись у формі переходу релігійних свят у перелік державних, перевизначення територій держави за віросповіданням, релігійно зумовлених демографічних змін у суспільстві, збільшення частки релігійних товарів на загальному ринку, перетворення «місць-пам'яті», що пов'язані з релігією на туристичні місця загального доступу [7, с.136]. Процес десекуляризації не має фінальної спроектованої точки. Саме цим він кардинально відрізняється від класичної секуляризації.

Отже, ми можемо говорити про те, що сила класичної теорії секуляризації була лише до того моменту, поки не з'явилася альтернатива цьому процесу. Десекуляризація, як реакція суспільства на встановлені правила була невідкладною та обов'язковою.

Серед основних причин такої стрімкої актуалізації цього процесу можна виділити:

- подібнення релігійних груп;
- перехід релігії у консультативну площину;
- можливість індивідуально обирати точку зору на роль релігії у власному житті;
- конфлікти на релігійній основі;
- використання державою релігії та церкви у якості консолідатора у нестабільні часи.

Слід зазначити, що десекуляризація у такому вигляді, як вона описана у статті, притаманна лише країнам, що тією чи іншою мірою зазнали впливу класичної теорії секуляризації. Зробити остаточну оцінку того, що саме є ефективним для розвитку держави, неможливо, адже як сам процес збільшення/зменшення популярності релігії у суспільстві, так і загальні результати цього процесу є своєрідними не лише для регіонів, а й для кожної країни. Начасі можна говорити лише про те, що постсекулярний світ спровокував необхідність пошуку синтезованих політичних режимів і способів ведення політики для того, щоб найбільш оптимально узгоджувати релігію як консультативну гілку та світську владу як формуючу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Твалтвдзе А. Г. Секуляризация как фактор общественного прогресса / А.Г. Твалтвдзе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://religion.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000025/st007.shtml>
2. Аникин Д.А. История религии: конспект лекций / Д.А. Аникин. – М.: Высшее образование, 2008 – 192 с.
3. Здіорук С.І. Суспільно-релігійні відносини: виклики Україні ХХ-ХХІ століття: монографія / С.І. Здіорук – К.: Знання України, 2005. – 552 с.
4. Хабермас Ю. Против «воинствующего атеизма». «Постсекулярное» общество – что это такое? / Ю. Хабермас [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.russ.ru/pole/Protivvoinstvuyuschego-ateizma>
5. Casanova J. The Secular and Secularisms / José Casanova // Social Research. – 2009. – Vol. 76. – No.4. – P. 1049-1066.
6. Парашевин М. Теория секуляризации в европейском научном дискурсе / М. Парашевин // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2006. – № 2. – С. 90-102.
7. Карпов В. Концептуальные основы теории десекуляризации / В. Карпов // Государство-религия-церковь. – 2012. – №2. – С. 114-164.